

Щепанський В.В.

незалежний дослідник

КУЛЬТУРНІ ОБРАЗИ КОРИННИХ НАРОДІВ АРКТИКИ: ДОСЛІДЖУЮЧИ ТВОРЧУ ПЕРСПЕКТИВУ МИКОЛИ ТРУБЛАЇНИ

У статті проаналізовано образ та світогляд корінних народів Арктики в мандрівних нарисах та оповіданнях М. Трублаїні періоду 20–30-х років ХХ століття. Розглядається важливість творчості українського автора як джерела історії антропології і розуміння життя цих народів у складному соціокультурному контексті того періоду. Основна увага приділяється вивченню репрезентації корінних народів (якутів, чукч, ескімосів) у творчості М. Трублаїні, де він намагався передати особливості культури, релігійного світогляду та образу шамана цих етнічних груп. Відзначаються реалістичність та психологічна глибина його наративів. Також у статті акцентується увага на важливій ролі образу шамана, який стає ключовою фігурою в оповіданнях М. Трублаїні. Цей образ слугує не лише літературним цілям, а й стає способом ідеологічної боротьби. За допомогою літературних засобів, автор прагне передати унікальність культури корінних народів Арктики та взаємодію із новою «культурою Радянського Союзу». Стаття розкриває те, як М. Трублаїні вдалося зробити свій внесок у розуміння культурного спадку та світогляду корінних народів Арктики, демонструючи їхню важливу роль у формуванні соціокультурного пейзажу у період становлення Радянського Союзу на початку ХХ століття.

Ключові слова: корінні народи, Арктика, мандрівні нариси, «Велика подорож», антропологічне письмо.

Постановка проблеми. Мандрівні нариси та антропологічне письмо у ХХ столітті виявилися розвиненою практикою фіксації трансформацій культур. Література цього жанру акцентує увагу на обережному ставленні до стратегій опису місцевого контексту в процесі формування та подання культурних аспектів. Наприклад Дж. Кліффорд критично оцінив спрощені та неадекватні нормативні стратегії антропологічного письма [1]. Він стверджує, що локалізація антропологічного опису є невід'ємною частиною необхідності уявити інші способи життя об'єктивним способом. Спрямовуючи свій погляд на поняття «місцевих», дослідник чи спостережливий мандрівник стикається зі складною проблемою: хто визначає терміни та обставини, коли спільнота визначає свої межі та готує об'єкти для культурного аналізу їхньої спільності, традицій та ідентичності. Це стосується як просторового розуміння, так і конкретних дослідницьких практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Щодо методологічної складової під час написання статті ми послуговувалися підходом, який запропонував американський дослідник Ю. Сльозкін [4]. У своїй книзі «Арктичні дзеркала: Росія і малі народи півночі» він приділяє певну увагу творчості європейських та російських мандрівни-

ків та їхньому «exploration writing» – творчості, що виникає у результаті подорожей та досліджень різних суспільств. Однак це не є ключовим джерелом у дослідженні, а радше додатковим.

Також, не менш важливим є внесок, який здійснив американський антрополог Дж. Кліффорд. У його роботі «Дорога: подорож та переклад наприкінці ХХ століття» [1]. В цій роботі дослідник розглядає подорожі як не лише фізичні переміщення, але й як мовний і культурний акт «перекладу». Він вивчає подорожне письмо як засіб перенесення та переосмислення культурних концепцій та взаємодії між різними культурами. Також розмірковує, як письменники та етнографи у своїх мандрівних нарисах можуть впливати на сприйняття і розуміння інших культур. Окрім цього він розглядає процес «перекладу» як спосіб уникнення стереотипів та передачі різноманітних історій та перспектив. Такий підхід спонукає до глибокого осмислення різних культурних контекстів та сприяє розкриттю багатогранної ідентичності.

Творчість М. Трублаїні та життєві віхи досить добре проаналізували М. Сиротюк [19], А. Подолінний [15], А. Денисенко [9]. До мариністичних образів та романтики мандрів у дитячій прозі зверталася О. Плетньова [14] та Н. Кервідар [11].

До педагогічної діяльності автора зверталися у своїх дослідження В. Редін і В. Редіна [16]. Також творчість М. Трублаїні актуалізувала Я. Цимбал. Зокрема його твори потрапили до збірки антології «Шляхи під сонцем. Репортаж 20-х років» [23]. Проте, жодний з цих дослідників не звертався до аналізу образу світогляду корінних народів, яких зустрічав на своєму шляху М. Трублаїні.

Метою статті є проаналізувати антропологічний матеріал М. Трублаїні у підході до дослідження культур, збору та подачі інформації при описі життя народів Північної Азії. Також спробувати піддати його верифікації у контексті історичної антропології.

Виклад основного матеріалу. У період із 20-х до 30-х років ХХ століття відбувалися досить динамічні соціокультурні зміни серед малих народів Арктики та Сибіру, які були зафіксовані не лише етнографами, але й письменниками. Зокрема, до цього процесу долучилося чимало українських письменників, чия антропологічна спадщина зафіксована у їхніх мандрівних нарисах або мемуарах, проте залишилася практично не дослідженою. Серед таких українських письменників 20–30-х років ХХ століття був М. Трублаїні (Трублаєвський). Він став впізнаваним завдяки своїм репортажам про подорожі Арктикою та дитячим оповіданням. Письменник прожив недовго, але насичено. Народився 25 квітня 1907 року в селі Вільшанка М'ястківської волості Ольгопільського повіту Подільської губернії (нині Вінницька область). Навчався в Немирівській гімназії [23, с. 194]. У юному віці почав писати для місцевої преси – його перша публікація про Леніна була надрукована 1924 року в газеті «Червоний край». Пізніше його відправили на Всеукраїнські курси журналістики ЦК КП(б)У в місті Харків, тодішньому центрі радянської України [23, с. 194]. Загалом, спрямування та відданість комуністичній ідеології у творчості М. Трублаїні простежується фактично в кожному написаному ним тексті, так само, як і мотив «Великої подорожі» у малих корінних народів.

Американський дослідник Ю. Сльозкін відзначає, що у той час зароджується особливий тип літератури, пов'язаний із описом трансформацій життя представників північних окраїн Радянського Союзу. До формування таких описів життя корінних народів радянської Арктики долучився М. Трублаїні, який надав можливість україномовним читачам ближче познайомитися із культурою та життям чукч, якутів та ескімосів. Так починалася «Велика мандрівка» до «кращого

майбутнього» малих народів Радянського Союзу. Як відзначав Ю. Сльозкін: «Інакше кажучи, зразкова фабула соцреалістичного твору являла собою історію подолання відсталості, причому, з точки зору деяких радянських іконографів, чим більша відсталість, тим краще. Індіанці, дикуни, «діти природи» та інші колишні інородці вийшли з лісу та встали пліч-о-пліч із робітниками та селянами. «Бродячі» дикуни були особливо доречними: найбезпосередніші, незрілі та невігядливі плоди російської уяви, вони були втіленням суті юних пролетарів – кочівників у пошуках рідної домівки» [4, с. 292]. Найвідомішими творами жанру «Великої мандрівки» 20-30-х рр. стали твори «В нетрях Уссурійського краю» (1921) та «Дерсу Узала» (1923) В. Арсеньєва.

Першу свою поїздку та перебування на Далекому Сході М. Трублаїні здійснив 1926 року. Тоді ж були надруковані репортажі «Великим Сибірським шляхом» та «Листи з далекої подорожі» [20]. Через деякий час, авантюрний характер молодого журналіста не витримав постійного перебування на одному місці. У квітні 1929 року він вирушає на острів Врангеля у складі команди криголаму «Ф. Літке». Цей досвід знайшов своє відображення у циклі статей, які згодом стали книгою «До Арктики через тропіки» (1931). Через рік вона витримала друге видання – на це вказує популярність книги серед україномовних читачів. У період 1930–1935-х років письменник продовжує багато мандрувати і писати. З-під його пера виходить репортаж «Людина поспішає на Північ» (1931), у якій описана подорож на пароплаві від міста Архангельськ до Землі Франца-Йосифа. Книга «Ангара» (1933), де зафіксовано особистий досвід перебування на будівництві культури в Тайзі. Мандрівка на криголамі «Русанов» 1932 року з Архангельську по Білому морі. Ця подорож подана окремою книгою «Курсом нордост (з блокноту учасника арктичної експедиції)». Пізніше, у листопаді того ж року, він мандрував по Карелії та Кольському півострові [23, с. 196–197].

Завдяки ініціативі М. Трублаїні у Харкові 7 вересня 1935 року почав працювати клуб юних дослідників Арктики, під його ж керівництвом. Офіційною датою відкриття клубу вважається 15 листопада 1934 року, але лише на паперах. Як зазначають дослідники В. Редін і В. Редіна: «в перший рік свого існування клуб налічував більше трьохсот членів – юні географи, метеорологи, зоологи, геологи, зв'язківці, авіатори, штурмани. В роботі клубу поєднувалися теоретичні заняття і практика, диспути і розробка індивідуальних

проблемних проектів (наприклад, чи «Можливо і чи потрібно змінити клімат Арктики»), справжні подорожі до північних морів і традиційна гра «Полярні робінзони», на час якої Харків переносився на берег полярного моря, а міський парк, Сокольники та Лісопарк оголошувалися Льодовитим океаном. Члени клубу здійснили експедицію за Полярне коло, побували на Новій Землі, оглядали фіорди Скандинавії із борту криголама. Трублаїні турбувався, щоб експедиції не перетворилися на туристичні поїздки, цим пояснюються диспути, вікторини, читання книг і зустрічі з ученими та уславленими полярниками – Г. Ушаковим, О. Шмідтом, І. Папаніним» [16, с. 19]. Педагогічній практиці Миколи Трублаїні передують деякі твори для дітей про Північ. Зокрема: «Літке – переможець криги» (1933), «На півночі» (1933). Пізніше, вже як логічне продовження діяльності клубу юних дослідників Арктики, з'являються твори: «Як досліджувати Арктику» (1934), Радянський прапор над полюсом» (1937), повісті «Лактак» (1935), «Мандрівники» (1938), «Шхуна Колумб» (1940) та багато інших творів. На жаль Друга Світова Війна забрала життя письменника і журналіста М. Трублаїні 5 жовтня 1941 року Українська дослідниця Я. Цимбал підсумовує його життя наступним чином: «Поховали його в братській могилі біля залізничного полотна неподалік міста Ровеньки на Луганщині» [23, с. 198].

У нашому дослідженні буде проаналізовано декілька творів М. Трублаїні, а саме «До Арктики через тропіки» (для аналізу був взятий текст другого видання 1932 року) і декілька оповідань із циклу про Північ. Для українського письменника перше знайомство з народами Арктики відбулося через наукову та пригодницьку літературу. Він шукав всю доступну інформацію про острів Врангеля, його історію відкриття та подальші перипетії навколо нього. Власне, саме з цього і починається його книга «До Арктики через тропіки» [21, с. 11–19]. На перших сторінках вже присутні згадки про чукч та ескімосів, де вони описуються як провідники та неосвічені туземці, котрі можуть потрапити до історії лише завдяки відважним першовідкривачам – європейцям або американцям. Це вже формує своєрідний екзотизований образ цих народів. Історії із життя чукч, а дещо пізніше й ескімосів, з'являються на сторінках репортажу майже під самий кінець опису мандрівки. Це, загалом, логічно, оскільки лише тоді М. Трублаїні починає описувати та розповідати про свої пригоди, що відбувалися за полярним колом, а саме на Чукотці. Зокрема, у розділі «На

землі Анкауге» він описує традиції та побут чукч. Молодий журналіст прибув у затоку Лаврентія до місцевої культури наприкінці липня 1929 р. Ось, що він там застав: «Тут є факторія. Минулого року там відкрили школу й лікарню, привезли кіно» [21, с. 131]. Автор одразу приступає до описів місцевих цікавинок, таких як *яранга* (житло чукч), *укенсі* (плащ із моржевих кишок), *копальхен* (в'ялене м'ясо моржа), *енеглінів* (шаманів), а також до особливості взаємодії поселенців із місцевими жителями. Згадує про торгівлю, заборону чукчам вживати алкоголь, що, в свою чергу, саботується відвідувачами Аляски задля закупівлі «вогняної води», та багато іншого не менш цікавого.

Перший звичай, який фіксує автор – це *геронтоцид* (чукотською *veretgьrьп* – «боротьба», «посидинок»). Тобто вбивство своїх близьких родичів старшого віку або хворих, щоб позбутися від важкого тягара і, також, позбавити самих людей похилого віку від зайвих і довгих страждань. В. Богораз зазначає, що «Добровільна смерть досить звичне явище серед чукч» [6, с. 106]. Також дослідник вказував, що було декілька причин, щоб чукча захотів обірвати життя через добровільну смерть. У першу чергу це було пов'язано з хворобою, яку не можна було вилікувати. Друга причина – це «лють» або «гнів», тобто багато чукч, за спостереженням В. Богораз, не здатні опанувати свої психічно-емоційні стани, що викликає у них в пориви «гніву» та рішення добровільно прийняти смерть. Третя причина – це *taedium vitae* або відраза до життя. Як зазначає російський етнограф, багато чукч із особистих причин втрачають бажання жити і просять, щоб їх убили. Також часто просили про добровільну смерть не лише старі люди, але і молодь [6, с. 106–108]. У чукч існувало три методи такого вбивства: за допомогою списа, через удушення та за допомогою рушниць. Останній був радше винятком і використовувався вкрай рідко [6, с. 109]. Представники цього народу вважали, що добровільна смерть – це прямий шлях до раю, де вони будуть жити в червоному вогнищі північного сьйва і гратимуть у м'яч черепом моржа [6, с. 108]. Загалом феномен геронтоциду був відомий багатьом народам, навіть українцям [10, с. 99–101].

У цій ситуації М. Трублаїні дивувало, що «задушений родичами з власного бажання» має на Чукотці всі права громадянства [21, с. 133]. Також, саме у цьому розділі, український мандрівник вперше згадує про *енеглінів*, тобто шаманів, котрі слугують у місцевих чукч лікарями. «Коли чукча хворий, то до нього кличуть шамана. Той лікує його

пришпитуваннями, молитвами, іноді освяченими кров'ю чи м'ясом якоїсь звірини. Але ось шаман вважає, що хворий мусить померти. Про це він говорить хворому, а той мусить просити ближчих родичів – старшого сина, брата, зятя, – щоб його задушили. Горе тому, хто відмовиться просити про смерть: з глибоким презирством одвернеться від нього вся родина» [21, с. 133]. Подібні причини зазначав також і В. Богораз. Однак, М. Трублаїні пояснює цей звичай тим, що на Чукотці склалися досить суворі звичаї через природні умови і вважає таку традицію дикунською – вона мусить зникнути через просвітництво, яке несуть лікарні та школи культурних людей. «Воля шамана тільки тепер, фактично вперше, починає зустрічати тут опір культурної людини» [21, с. 133]. Найбільше письменника вразила історія про хвору породіллю, до якої чукчі не пустили лікарку за розпорядженням шамана. Останній наказав задушити немовля, щоб врятувати його матір. «До ранку наказ шамана виконали» [21, с. 134]. Чи залишилася живою породілля після такого лікування автор не розповідає. На нашу думку ця історія лягла в основу оповідання «Малий посланець», до аналізу котрого ми приступимо дещо пізніше.

Не зважаючи на такий жорстокий обряд, М. Трублаїні також відзначає багато позитивних якостей, присутніх у традиційному світогляді чукч. Зокрема, він пише, що вони ніколи не ображають своїх дітей чи жінок, хоча жінка не рівноправна з чоловіком. Він описує традицію обміну дружинами і непорозуміння, які виникали між чукчами і європейцями, коли одні могли віддавати своїх дружин у «користування», а переселенці цього не робили. Також письменник згадує ідею про те, що корінні народи Сибіру та Арктики є носіями первісного комунізму: «Оравелан – так звуть себе чукчі – живуть найпримітивнішим життям в обставинах первісного родового комунізму. Принаймні до цього часу харчі вважають за спільні, і коли мисливець уб'є моржа, то на бенкет кличе все селище» [21, с. 134]. Ю. Сльозкін зазначає, що в уяві перших пролетарів Радянського Союзу корінні народи: «Були найближче до первісного комунізму, а це означало, що їхній шлях до наукового комунізму був ідеальним і завершеним, істинно діалектичним й універсальним за своїм значенням» [4, с. 292–293]. Подібна думка була досить популярною серед епігонів комунізму 20–30-х років ХХ ст. Таким чином, український журналіст у своїх записах підтверджує фактично всю стереотипну інформацію про чукотський народ.

Далі М. Трублаїні переходить до опису життя поселенців та їхньої діяльності на культурній базі Лаврентія. Центром, навколо якого все оберталось, була школа. Основним інформантом для письменника виступив місцевий вчитель із прізвищем Ніколаєв, котрий закінчив хабаровський педтехнікум і одразу вирушив працювати на Чукотку. Він займався організацією просвітницької роботи серед молоді, а також збором зоологічних і геологічних матеріалів. Окрім нього в школі працювала дев'ятнадцятирічна вчителька, імені якої автор, на жаль, не подає. Однак, він описує один цікавий сюжет пов'язаний із її психічним здоров'ям. Ситуація виникає через конфлікт, і, на думку автора, винуватцем у ньому виступає чоловік на прізвище Сьомушкін [21, с. 143]. Директор школи Тихон Захарович Сьомушкін у спогадах М. Трублаїні постає як досить аморальна людина: «Він завідував школою, але, як нам переказували, до цього часу не мав нічого спільного не тільки з педагогікою, а й узагалі із будь-якою освітньою роботою»... «Сьомушкіна тут не люблять, надто чукчі. Він поводить із ними надзвичайно погано, і причиною того, що частина дітей покинула школу, було урядування цього завідувача» [21, с. 144]. Також він, за твердженням автора, абсолютно не володів чукотською мовою. Команда «Ф. Літке» пересвідчилася у цьому, коли просила його побути перекладачем [21, с. 144]. Тут можна припустити, що молода вчителька була прототипом для Тані Вдовиної, однієї із героїнь роману Т. Сьомушкіна «Чукотка» [18].

Однак, в усіх відомих нам джерелах директор Т. Сьомушкін описується як серйозний та відданий радянській ідеї працівник, котрий у 1948 році був нагороджений сталінською премією із літератури. Починаючи з 1931 року він входив до Комітету Національностей Наркомуні і займався питаннями освіти народів Півночі. «Окрім цього, це досить відомий письменник, а його повість «Чукотка» дуже сподобалася Максиму Горькому. У свою чергу, Антон Макаренко назвав повість полярною педагогічною поемою» [13, с. 421]. За цією повістю був створений сценарій (у співавторстві з Федором Кнорре) і поставлений кінофільм «Романтики» (1941), режисером якого був Марк Донської. Після себе Т. Сьомушкін залишив звіт про роботу в школі, де все подається у досить позитивних тонах [17]. Загалом, у результаті цієї історії, як ми дізнаємося із тексту М. Трублаїні, після відвідин наглядової комісії, Т. Сьомушкіна звільняють, а молодій вчительці виплачують всю заробітну платню та безкоштовно відправляють додому [21, с. 148].

Ситуація в обмеженому просторі та за участі невеликої кількості людей призвела до формування складної емоційної напруги серед місцевих поселенців. Плітки, зради і алкоголізм були постійними супроводжуючими для всього населення культбази. Єдине, що рятувало – це щоденна робота [21, с. 141–142]. Насправді, досить типова ситуація для ентузіастів, що вирішили нести культуру до «відсталих народів» [4, с. 168–169]. Очевидним видається той факт, що М. Трублаїні згадує відомого дослідника чукотського народу В. Богораза. Однак, він критично оцінює його діяльність, зокрема його підручник чукотської мови, який, зі слів автора, виявився непридатним для вивчення місцевого діалекту «морських» чукч, у яких він гостював [21, с. 134]. Певною мірою, це було досить коректне зауваження, тому вивчення чукотської і російської про-сувалося дуже повільно. Тим не менше, корінні мешканці були вправними різьбярми і художниками та продовжували вдосконалювати ці вміння у школі. Автору було відомо, що їхні вироби з кістки дуже цінувалися за кордоном, особливо в США [21, с. 135]. Життя місцевих учнів намагалися облаштувати за зразком перших радянських шкіл. Формували піонерзагони, вчили російську мову, читали книги з картинками. Однак, як показав досвід спілкування М. Трублаїні з місцевими підлітками, це не дало швидкого результату. Майже ніхто не розмовляв російською. Дехто продовжував триматися старих звичаїв. Наприклад один із таких новоспечених піонерів досить осудливо повів себе, коли автор підняв череп тварини на місці жертвопринесення духові або боже-ству [21, с. 138]. Хоча, як його запевняв місцевий вчитель, подібні забобони вже були у минулому [21, с. 139]. Все це вказує лише на досить поверховий вплив радянзації серед корінного населення Чукотки на початку ХХ століття.

Загалом М. Трублаїні описав дуже схожу ситуацію, що була подана в спеціальному дослідженні Ю. Сльозкіна «Арктичні дзеркала: Росія і малі народи Півночі» [4, с. 163–183; 275–292]. Молоді ентузіасти серед радянських поселенців, перші вчителі намагалися посвятити туземців у таємниці цивілізації, організовували їхнє політичне життя, а також докладно писали про свої успіхи та невдачі в Комітет у справах поселенців. Однак більшість із них психічно вигорали і впадали в алкоголізм чи інші спокуси, а дехто втікав до Сполучених Штатів Америки [4, с. 168–169]. Власне, подібна історія, яку описав також М. Трублаїні, корелюється із твердженнями американ-

ського дослідника, коли місцева вчителька після нервового зриву намагалася втекти на американський корабель, щоб покинути своє місце роботи [21, с. 143]. Для багатьох радянських просвітителів корінних народів знайомство з Північчю завершувалося шоком: «Берег [Чукотки] справив найважче враження: гола тундра, далеко чорніють гори, життя відсутнє ... Співробітники, залишені на факторії, виглядають невесело, як і їхні дружини. Як на безлюдному острові» [7, с. 33]. З опису М. Трублаїні можна побачити дещо схожу ситуацію на культбазі Лаврентія.

Іншим центральним об'єктом місцевості була лікарня. З розповіді автора, на ній працювали віддані своїй справі лікарі. Більшість із них здійснювали свою діяльність за межами культбази, оскільки чукчі та ескімоси відмовлялися від лікування, бо продовжували довіряти у цій справі лише шаманам. Дуже популярними ліками, як і причиною хвороб, за спостереженням автора, була сеча: «Взагалі на Чукотці сечу вважають за цінну рідину. Вона йде як квас, на дубіння шкур; чукотські ферти й чепурухі вживають її замість туалетної води і крему «Метаморфози», а шамани запевняють, що сеча в багатьох випадках може слугувати за ліки» [21, с. 140]. М. Трублаїні в місцевій лікарні застав лише двох пацієнтів. Однак він зафіксував досить цікаві факти про кількість хворих яких у межах досяжності до лікарні нараховувалося 1200 осіб, 60 з яких перебували на стаціонарі [21, с. 141]. Більшість із них страждали на шкірні та очні захворювання. Ймовірно спілкування із лікарями на культбазі надихнуло його написати твір «Крила рожевої чайки», де якраз описується лікування хворого юнака.

Наступною зустріччю із корінними мешканцями і описом їхнього побуту М. Трублаїні стикається вже в кінцевій точці своєї мандрівки, а саме на острові Врангеля. Починаючи з 1924 року на ньому було засновано поселення, що перебувало під керівництвом радянського полярника Г. Ушакова з яким добре здружився М. Трублаїні. У 1926 році на острові була створена і полярна станція. Разом із Г. Ушаковим на неосвоєну землю висадилося 59 чоловік, переважно ескімосів, трохи чукч і росіян, які раніше проживали в селищах Провидіння і Чапліно на Чукотці. Саме з ними зустрівся український журналіст. Корінні мешканці Арктики жили відособлено від європейських поселенців, але постійно перебували з ними в контакт і вели традиційний спосіб життя. Місцевий лікар Савенко «розбив авторитет ескімоського шамана, до якого перше виключно зверталися

ескімоси і чукчі зі своїми недугами» [21, с. 178]. Також були серед них і росіяни, що асимілювалися в традиційне середовище чукч та ескімосів. «Старцев – це чукча з російським обличчям і досить правильною російською мовою. Він кілька років жив на Чукотці, де одружився з чукчанкою, 1926 року разом з родиною виїхав на острів Врангеля. Він жив так само, як його сусіди ескімоси; від своєї нової родини перейняв мову і звичаї, у своєму побуті нічим не відрізнявся від чукч. Його яранга, що в затоці Сомнітельной, стоїть самотно, на відстані багатьох миль від інших, і він почуває себе цілком задоволеним у товаристві своєї дружини і їхнього маленького хлопчика» [21, с. 175]. Ймовірно М. Трублаїні був би розчарованим, коли дізнався, що нині постійного населення на острові Врангеля немає, а останнім корінним мешканцем був шаман Г. Каургін [8].

Здебільшого ескімоси та чукчі в репортажі «До Арктики через тропіки» виступають як дивний та неосвічений народ, якому пощастило опинитися у складі молодшої держави Радянського Союзу. М. Трублаїні не мав сумніву, що на них чекає світле радянське майбутнє, де вони займуть чільне місце серед інших народів Радянського Союзу. Саме такими він зобразив їх у своїх художніх творах для дітей «Оповідання про далеку Північ», що стали другим джерелом нашого дослідження. На жаль, ми не можемо розглянути всі тексти, де описується життя та побут народів Арктики, тому основний акцент буде зроблено на розгляді релігійних та світоглядних моментів, які вдалося вловити М. Трублаїні.

На нашу думку, одним із таких текстів можна вважати «Вовки гоняться за оленями», де автор описав пригоди мисливців якутів в Улалайському улусі. Однією із центральних ліній оповіді постає особливий зв'язок юнака на ім'я Оротук та оксамитового оленя, коли зустріч поглядами пов'язала їхні життя.

«Оротук, чому ти не стріляв? – спитав Тоскан. – Мені було його шкода. Я вперше бачив такого красивого оленя. Це оксамитовий олень» [22, с. 79].

Ймовірно таке твердження дивно звучить для людей вихованих у західній культурі, але такий спосіб сприйняття реальності досить типовий для народів Арктики. Власне, як зазначає британський антрополог Т. Інгольд: «Під час переслідування часто настає критичний момент, коли олень виявляє вашу присутність. Потім він робить щось дивне. Замість того щоб втекти від вас, він завмирає, повертає голову і дивиться прямо вам в обличчя» [3, с. 13]. Далі дослідник пише наступне:

«у народу крі, корінних жителів північно-східної Канади, є своє пояснення того, чому оленя (або карибу, як його називають в Північній Америці) так легко вбити. Вони стверджують, що тварина сама пропонує себе мисливцеві в знак доброї волі або навіть любові до нього. Тілесну субстанцію карибу не відбирають, а приймають. Відбувається це саме в момент зустрічі, коли тварина зупиняється і дивиться мисливцеві прямо в очі. Як і багато народів світу, які промишляють полюванням, крі асоціюють погоню за твариною зі зваблюванням дівчат, а його умертвіння – із актом любові. У такому світлі вбивство виявляється не припиненням життя, але актом, принципово важливим для його продовження» [3, с. 13–14]. Як зазначає Ф. Дескола, в анімістичному світогляді подібні переконання існують фактично в усіх народів, які є носіями такого світогляду. Такий момент зустрічі поглядами говорить про обмін душами між двома живими істотами [2, с. 129–144]. Більш детально подібні історії у житті якутів описав П. Вітебський у книзі «Люди оленярі: життя із тваринами та духами Сибіру» [5].

У цьому контексті, доречно буде звернутися до іншої дещо схожої історії. В 1940 році радянський письменник М. Зоценко написав збірник оповідей для дітей «Розповіді про Леніна», де помістив історію про вождя пролетаріату та його полювання на лисицю. Ймовірно цю історію знав і М. Трублаїні, оскільки вона була досить популярною у 30-х роках і про неї часто згадували у багатьох спогадах про Леніна. «Одного разу, коли Ленін стояв серед лісу, собаки вивели на нього лисицю, але завзятий мисливець не став стріляти. Він сказав іншим мисливцям, що не став вбивати лисицю, бо вона була неймовірно красивою» [12, с. 32–33]. Такий сюжет говорить про відому мисливську практику серед корінних народів Півночі. Герой оповідання М. Трублаїні Оротук, отже, не зміг вистрілити в звіра зовсім не через його красу, а через те, що олень вкрав у нього душу. У такій інтерпретації звір першим помітив мисливця і першим подивився йому в очі. Це означає, що особистість оленя перетворила особистість Оротука в свою здобич, і, щоб повернути душу, йому слід було б звернутися до сильного шамана або заволодіти оленем фізично. Власне це і зробив Оротук в кінці твору, коли врятував оксамитового оленя від вовка та зробив його частиною свого стада.

Друге оповідання «Малий посланець» розповідає історію, яку М. Трублаїні почув під час своєї подорожі в Арктику 1929 року. У ній йдеться про

дітей чукч Анку та Тайо і їхню маленьку сестру, яка нещодавно народилася. Важкі пологи стали причиною хвороби їхньої матері. Автор описує історію, яка повинна сформувати певний ореол страху для дитини. Двоє старих сусідів Багай і Єрпин покликали шамана, щоб той вилікував хвору. «Коли шаман оглянув хвору, він сказав: Як опівночі їй не стане краще, то треба буде винести немовля на мороз. І нехай лежить на морозі до ранку. Тоді хвороба перейде на немовля, і хворій стане легше. Коли немовля не замерзне, то хвора вичуняє. Інакше вмре» [22, с. 186]. Лише так можна буде вилікувати матір дітей. Однак старша дочка вже відвідувала школу і розуміла силу радянської медицини. У школі її вчили, що шамани обманюють людей. Тому автор описує шамана виключно в негативних тонах: «Третій – низенький дідок. Його Тайо не знав, зате того старого пізнала Анка. То був головний шаман на їхньому березі. Той шаман брехав чукчам, ніби він все може робити та все знає. Він запевняв, що коли йому заплатять, то він вилікує всякого хворого. Стверджував, ніби знає такі слова, які допомагають щасливому полюванню. Це був безсовісний брехун, що любив добре попоїсти та не любив працювати» [22, с. 184].

Старше покоління корінних мешканців Чукотки вірило в магичні вміння шамана. Вони опиралися всьому новому, в тому числі радянським лікарям і медицині, оскільки вони для них були незрозумілими. Натомість, на думку М. Трублаїні, молодше покоління чукч, було вже здатне сприймати зміни, які відбуваються у їхньому краї. Тому Анка, найстарша дитина хворої матері, яка вже була долучена до нового цивілізованого світу, написала записку і відправила свого молодшого брата до школи. Таким чином вчитель та лікар прибувають раніше, ніж встигають виконати наказ шамана. Вони надають допомогу матері дітей, яка з часом одужує. Якщо, однак, пригадати розповідь із репортажу «До Арктики через тропіки», оригінальна історія була не настільки втішною. Усе це сформувало негативний образ шамана, як злого персонажа, який намагався вбити матір. Такий наратив вписувався у радянську міфологію, яка протистояла будь-яким релігійним забобонам та віруванням. Загалом, на нашу думку, М. Трублаїні вдалося створити негативний образ шамана для україномовних читачів.

Певний зв'язок із попередньою історією має оповідання «Крила рожевої чайки». У ньому М. Трублаїні розповідає про побут і життя ескімосів на віддаленому острові. Там також, на думку

автора, панують дикі та жорстокі звичаї. Жителі острову не можуть сприйняти чогось нового і незрозумілого для них. У цьому оповіданні самі шамани не згадуються, а негативним персонажем, що уособлює в собі традицію, виступає старий Ілавірнік. Центральними у цьому творі стають конфлікт поколінь і зміни способу життя. М. Трублаїні, перебуваючи під враженням звичаю вбивати своїх родичів, які не можуть самостійно себе прогодувати, формує історію навколо цього сюжету і важливої ролі радянської медицини для корінних народів Арктики. Руйнівником цієї традиції стає дівчина Анка, героїня оповідання «Малий посланець». Вона допомагає дівчині ескімосці Мамаюк врятувати свого брата Овайюака від удушення через те, що він осліп.

Тут також можна згадати про певну емансипацію жінки у традиційному середовищі малих народів Півночі. У цих двох оповіданнях персонажі жіночої статті порушують табу та скеровують свою спільноту до нового шляху і побудови радянського суспільства. Загалом М. Трублаїні був правий. Жіночі рухи серед корінного населення Півночі дійсно відігравали важливу роль у радянзації цих народів [4, с. 232–237].

В оповіданні «Крила рожевої чайки» персонаж Анки піклується не лише про свій народ, але й вирушає до своїх віддалених родичів ескімосів, щоб також допомогти їм налагодити нове життя. Тим самим М. Трублаїні хоче вказати на припинення ворожнечі між ескімосами та чукчами в межах нової радянської дружби. Також можна згадати, що саме Мамаюк руйнує сформовані ескімосами традиції острову. Вона вбиває рожеву чайку, що була священною в уяві місцевих жителів. Анка, в свою чергу, рятує від загибелі Овайюака, якого хотіли задушити через його хворобу. Юнака відправляють до лікарні, де лікарі повертають йому зір: «З хвилюванням чекав Овайюак того часу, коли знімуть пов'язку йому з очей. І ось ця хвилинка надійшла. Був вечір. При світлі лампи Овайюак побачив свою сестру, Анку та лікарку. Навалук, я бачу тебе! – крикнув він» [22, с. 206]. Тим самим він натякає на прогрес, що принесла з собою радянська цивілізація у вигляді медицини, електричного світла та інакшого розуміння соціальної ролі жінки.

Отже, можна узагальнити, що в реальному світі соціальної спільноти межі комунікації формуються на основі конкретного та ціннісно насиченого змісту або тематичного наповнення, а не нормативних вказівок чи стандартів, як це відбувається у системно-формальному контексті.

Згідно з поглядами Дж Кліффорда, ці обмеження визначаються обраними темами для спілкування [1, с. 109–110]. Це призводить до висновку, що М. Трублаїні користуючись засобами соціокультурної та антропологічної аналітики, повинен був швидко адаптуватися до змін у своїх мандрах, активно вивчати аспекти спілкування всередині громад і робити чіткий акцент на радянську спільність із проекцією на майбутнє Радянського Союзу. Такий погляд на культуру крізь призму мандрівних нарисів дозволяє дослідникам історії антропології виявити процеси створення та розпаду різноманітних соціокультурних явищ. На початку ХХ століття мікродинаміка змін у спільнотах характеризувався різноманітністю життєвого спектра, індивідуальності та спільності, різнобічними процесами соціокультурного життя та централізованістю соціокультурного простору. Зокрема у творчості М. Трублаїні подібні процеси можна прослідкувати на прикладі трансформації соціальних процесів корінних мешканців у контексті освіти, медицини, емансипації та залученості до соціальних проєктів Радянського Союзу, які мали принести свої плоди у майбутньому після подолання низки цивілізаційних викликів.

На жаль, М. Трублаїні не був зацікавлений у глибокому пізнанні світогляду і традицій корінних народів Півночі. Вони для нього виступали як своєрідне екзотичне явище. Наприклад, образ

шамана автор змальовує як негативний пережиток «темної» давнини, якого потрібно якнайшвидше позбутися заради «світлого» майбутнього. Шамани у його творчості виступають як зайвий рудимент, що заважає влитися малим народам Півночі у велику і дружню «сім'ю» та встати пліч-о-пліч із робітниками і селянами заради розбудови Радянського Союзу. Незважаючи на такий негативний досвід автора, його зустрічі зі збереженими традиціями та практиками, дали письменнику оригінальний матеріал для художньої творчості. Корінні народи радянської півночі у його текстах залишалися неосвіченими, а за своєю поведінкою та способом життя нагадують дітей. Вони продовжують перебувати в полоні забобонів та віри в могутність своїх шаманів та архаїчних соціальних норм і законів. Тому М. Трублаїні покладає великі сподівання на нове покоління, яке вже виховувалося у школах за допомогою «нових підходів радянської педагогіки». На його думку саме вони могли змінити і скерувати свій народ до кращого і прогресивного шляху розвитку до «щасливого радянського майбутнього», і, таким чином, вивести з «доісторичних часів». Саме тоді, коли всі перешкоди будуть подолані, корінні народи Півночі Радянського Союзу зможуть доєднатися до спільноти інших радянських народів, щоб рівноправно будувати нову державу.

Список літератури:

1. Clifford, J., *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Harvard University Press, Cambridge, London, 1991. 408 p.
2. Descola Ph., *Beyond Nature and Culture*. Chicago: University of Chicago Press, 2013. 485 p.
3. Ingold T., *Culture, nature, environment: steps to an ecology of life. The Perception of the Environment*. London: Routledge, 2000. P. 13–27.
4. Slezkine Yu. *Arctic Mirrors: Russia and the Small Peoples of the North*. Ithaka: Cornell University Press, 1994. 448 p.
5. Vitebsky, P., *Reindeer People: Living with Animals and Spirits in Siberia*. Harper Collins, 2005. 564 p.
6. Богораз В. Г., Чукчи. Социальная организация. Москва, 2016. 216 с.
7. Галкин Н., В земле полуночного солнца. Москва, 1931. 288 с.
8. Горчаков Д. Последний шаман. ТРК «Петербург», 5 канал. URL: <https://www.5-tv.ru/news/46992/> (дата звернення: 10.06.2023).
9. Денисенко А., Дитячий капітан. (До 80-річчя з дня народження), *Українська мова і література в школі*, № 4, 1987. С. 68–71.
10. Забловський А., Умебаяші М., Звичаї «саджати на лубок» та «убасте» в українській та японській етнокультурній традиції. *Етнічна історія народів Європи*, Вип. 13, 2002. С. 99–101
11. Кердівар Н. І., Творчість Миколи Трублаїні і становлення пригодницького жанру в українській літературі першої половини ХХ ст., автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01. Дніпропетровськ, 2010. 20 с.
12. Крупская, Н., Воспоминания о Ленине, Москва, 1932. 245 с.
13. Огрызко В. В., Североведы России: Материалы к биографическому словарю, Москва, 2007. 560 с.
14. Плетньова О.Ю., Ідейно-художнє багатство мариністичних мотивів у творчості Миколи Трублаїні. *Актуальні проблеми слов'янської філології*, Випуск XXIV, Частина 2, 2011. С. 115–122.
15. Подолинний А., Капітан дитячої літератури. Київ, 1987. 48 с.

16. Редіна, В.А. Редін, В.І., Історія становлення та розвитку дитячого туризму і краєзнавства на Харківщині, Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України. *Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю дитячо-юнацького туризму в Україні*. Київ – Кропивницький, 2020. С. 15–26
17. Семушкин Т.З., Опыт работы по организации школы-интерната чукотской культбазы ДВК. 1931, СС № 3/4, С. 171–192.
18. Семушкин Т.З., Чукотка, Москва, 1970. Т.2. С. 7–344.
19. Сиротюк М., Микола Трублаїні. Літературний портрет. Критико-біографічні нариси. Київ, 1960. 167 с.
20. Трублаїні М., Великим сибірським шляхом: вибрані публікації 20-х років. Вінниця, 2000. 124 с.
21. Трублаїні, М., До Арктики через тропіки. Харків, 1932. 204 с.
22. Трублаїні, М., Оповідання про далеку Північ. Київ, 1959. 207 с.
23. Цимбал Я., Микола Трублаїні. *Шляхи під сонцем. Репортаж 20-х років*. Київ, 2016. 860 с.

Shchepanskyi V.V. CULTURAL IMAGES OF INDIGENOUS PEOPLES OF THE ARCTIC: EXPLORING THE LITERARY PERSPECTIVE OF MYKOLA TRUBLAINI

The present article undertakes a comprehensive examination of M. Trublaini's travel essays and narratives authored during the 1920s and 1930s, elucidating the intricate portrayal and overarching worldview of the indigenous Arctic populace. The study critically underscores the scholarly significance inherent in the literary corpus of this Ukrainian writer, positing it as a pivotal anthropological historical source that affords insights into the multifaceted existence of these societies within the intricate sociocultural tapestry of the aforementioned temporal epoch. Central to the investigation is a meticulous scrutiny of M. Trublaini's intricate depiction of indigenous collectives, encompassing the Yakuts, Chukchi, and Eskimos. The research accentuates his conscientious endeavor to encapsulate the distinctive cultural nuances, religious paradigms, and the enigmatic persona of the shamanic figures within these ethnographic subsets, a portrayal distinguished by its acute realism and profound psychological insight. Of particular import is the pivotal role attributed to the emblematic shamanic archetype, which emerges as a veritable cornerstone within M. Trublaini's narrative oeuvre. Beyond its purely literary function, this symbolic representation assumes a dual role, serving as both a literary construct and an ideological conduit. Through dexterous manipulation of literary devices, the author adeptly navigates the dialectic between the indigenous Arctic culture's distinctive attributes and its intricate interplay with the burgeoning sociocultural phenomenon encapsulated by the emerging "Soviet Union culture." Ultimately, the present article culminates by unequivocally elucidating M. Trublaini's seminal contribution in unraveling the intricate layers of cultural heritage and cognitive constructs enmeshed within the ethos of the Arctic's indigenous inhabitants. This exposition serves to underscore their pivotal agency in shaping the socio-cultural fabric during the formative stages of the nascent Soviet Union in the nascent decades of the 20th century.

Key words: indigenous peoples, Arctic, travel essays, "The Great Journey", anthropological writing.